

Filosofens apropå

Argus som filosof

I den grekiska mytologin var Argus jätten med de hundra ögonen som aldrig samtidigt var slutna. Att detta gjorde honom särskilt lämpad för olika spaningsuppdrag noterades redan av den svartsjuka Hera, som satte honom att bevaka föremålet för Zeus uppvaktning, den till en ko förvandlade Io. Det är lätt att förstå att en tidskrift som tagit sig uppdraget att bevaka kulturen väljer att uppkalla sig efter just Argus – åtminstone så länge man inte känner fortsättningen på myten, som berättar hur Hermes ändå enkelt lyckades sjunga den vakande jätten till sömns.

Filosofins plats i en kulturtidskrift är kanske inte alldeles självklar. I Argus provnummer från 1907 sägs inte heller någonting om just filosofins roll i den nya tidskriften, förutom det som kan läsas in i föresatserna att vara »ett organ för alla kultursträvanden, ordet taget i dess vidaste bemärkelse» och att även »ägna sin uppmärksamhet åt vetenskapliga spörsmål av allmänfattlig art». Då det gäller kulturtidskrifter måste filosofin nog ändå uppfattas som någonting mera centralt än en aspekt av kultur och vetenskap som inkluderas för fullständighetens skull. Det är nämligen inte orimligt att mena att varje ansats att närma sig kulturen med en allmän, sammanfattande och traditionsmedveten blick i grunden är just *filosofisk*. Således är det också någonting lättigenkännbart och djupt väsentligt Lars Hamberg är inne på i sin minnesteckning över Hans Ruin i NA 16–17/1980 då han finner dennes intresse för filosofin »på en linje som mångsidig kringblickare». I avseende på filosofin öppnar sig myten om Argus alltså åt två håll. Filosofin tillhör, precis som konsten, litteraturen, vetenskapen och politiken, det som jätten satts att bevaka, men samtidigt kommer Argus med de många ögonen också att fungera som en sinnebild för den kulturorienterade filosofen själv.

I alla händelser är det ett försvarligt antal av landets främsta filosofer som har medverkat i Nya Argus under dess 100-åriga historia. Bland de personer som bevärdi-

gats med en plats i Filosofiska föreningens bibliografi över finländsk 1900-talsfilosofi¹ har jag hittat hela fjorton Nya Argus-skribenter: Erik Ahlman, Lilli Alanen, Lars Hertzberg, Jaakko Hintikka, Eino Kaila, Rafael Karsten, Rolf Lagerborg, Gunnar Landtman, Waldemar Ruin, Esa Saarinen, Erik Stenius, Holger Thesleff, Edward Westermarck och Georg Henrik von Wright.² Men egentligen kan man säga att de är femton. Hans Ruin har visserligen inte tagits med i bibliografin, men flera av hans skrifter – inklusive några av bidragen till Nya Argus – har inkluderats i bibliografin bland fadern Waldemar Ruins publikationer.³

Andra finländska filosofer som medverkat i Nya Argus är till exempel Thomas Wallgren, Antti Hautamäki, Vesa Oittinen, Patrick Sibelius, Fredrik Lång, Carola Sandbacka, Ralf Wadenström, Joel Backström, Mårten Ringbom, Göran Torrkulla och Allan Törnudd.⁴ I en kulturtidskrift fin-

1. Juha Manninen och Ilkka Niiniluoto (red.), *The Philosophical Twentieth Century in Finland: A Bibliographical Guide*, *Acta Philosophica Fennica* 82, 2007.

2. Bland dem som inte nämns senare har Ahlman skrivit artikeln »Saklighetens etos» i NA 3/1939 och Alanen artikeln »Artificiell intelligens och mänskligt tänkande» i NA 8/1987. Waldemar Ruins huvudsakliga filosofiska bidrag tycks vara »Immanuel Kant – världsfilosofen» i NA 9/1924. Esa Saarinens bidrag är radioföredraget »Mannen som sexobjekt» i NA 5–6/1982.

3. I Waldemar Ruins publikationsförteckning återfinns till exempel några artiklar Hans Ruin skrev i NA 1914 och 1915, såsom den nedan omnämnda tvådelade artikeln »Filosofins renässans» (NA 18 och 19/1914).

4. Urvalskriteriet i listan är en doktorsavhandling i filosofi och/eller verksamhet som akademisk lärare i filosofi. Bland dem som inte nämns senare i artikeln har Hautamäki publicerat artikeln »Artificiell intelligens och expertsystem» i NA 8/1987, Oittinen bland annat en recension av en bok om Spinoza av Juhani Pietarinen i NA 4/1994, Sandbacka artikeln »Filosofin och förståendet av främmande kulturer» i NA 9–10/1987, Wadenström bland annat artikeln »Integration, nationalism och religion» i NA 8/1993,

ner man givetvis även omissskänligt filosofiska bidrag som skrivits av humanister och andra kulturpersonligheter; här vill jag särskilt lyfta fram namn som Merete Mazzarella, Erik Allardt, Ralf Andtbacka, Johan Wrede, Eirik Hornborg, Atos Wirtanen och Stig Stenholm. Även Pentti Linkola bör nämnas.⁵ Det kan tilläggas att den skarpa gränslinjen mellan filosofer och andra akademiker historiskt sett är ett rätt sent påfund. Således är till exempel flera av de i den ovan nämnda bibliografin inkluderade personerna minst lika kända i andra roller än filosofens, såsom Edward Westermarck (sociologi), Rafael Karsten (sociologi, religionsvetenskap), Eino Kaila (psykologi) och Waldemar Ruin (pedagogik).

De filosofiska inslagen i Nya Argus är av varierande natur. Det kan handla om allt från rena bokanmälningar till artiklar som nog närmast kan bedömas som akademisk originalfilosofi.⁶ Däremellan ryms försök att popularisera strömningar i den moderna filosofin och ställningstaganden i aktuella samhälleliga frågor som också har en filosofisk sida. I mitt bläddrande genom 100 år av Nya Argus har jag också funnit flera exempel på debatter som rör rent filosofiska frågor. De mest betydande filosofiska inslagen i Nya Argus kan ofta beskrivas som kulturfilosofiska; jag avser då artiklar som berör livsåskådningsfrågor, historiefilosofi och förhållandet mellan människan och naturen. Påtagligt ofta handlar filosofiska inslag om religionens och det religiösa livets olika yttringar.

Som typiskt för filosofin, och i synnerhet dess sätt att uppträda i Nya Argus, kan man uppfatta att det sällan är meningsfullt att hänföra ett filosofiskt inlägg till endast en av ovanstående kategorier. När således till exempel Rolf Lagerborg står för en anmälan av en bok eller en akademisk avhandling, kan man i regel också se det som ett exempel på ett ställningstagande som rör religionens position i den

samtida kulturen.⁷ Vad som börjar som en bokanmälan kan också hastigt förvandlas till ett eget akademiskt arbete utan noter, som då Erik Stenius broderar vidare på Sir James Jeans arbete »Mysterious Universe» i två artiklar från 1935.⁸ I flera av Georg Henrik von Wrights essäer växer en blandning av populärvetenskap och självständig kulturfilosofi fram ur någonting som ett hastigt öga kunde ta som en bokrecension, och så vidare.⁹ Idén till rubriken »Filosofens apropå» fick jag från ett bidrag av den här typen, von Wrights essä »Platon-problemet» i NA 14/1943, där han förklarar att hans egna reflexioner kan uppfattas som ett »*filosofiskt apropå* till Rudbergs stimulerande skildring av Platon som historisk gestalt och litterärt problem» (min kursiv). Det slog mig nämligen att rätt många av de filosofiska inslagen i Nya Argus låter sig beskrivas som just ett reflekterande apropå, där man låter tanken fortsätta på någonting som förts på tal av andra, eller på filosofens vis kommenterar ett problem som ligger i tiden.

Det filosofiska materialet i Nya Argus är digert och inte alldeles lätt att göra rättvisa. En noggrann kronologisk presentation av ämnet kunde knappast tjäna något annat syfte än att stilla min rädsla för att utelämnat någonting viktigt. I stället har jag försökt samla materialet i form av några nedslag, som delvis baserar sig på min föreställning om vad som kunde vara av ett mera allmänt intresse, men framförallt nog avspeglar vad jag själv funnit anmärkningsvärt i min genomläsning av Nationalbibliotekets rätt dammiga Nya Argus-volymer (vars sidor nu kan sitta något lösare). Ett särskilt problem innebar frågan om hur Georg Henrik von Wrights unika kontribution till Nya Argus – som ensam kunde fylla minst en årgång – skulle behandlas. Att han förtjänade ett särskilt avsnitt föreföll uppenbart, men det visade sig samtidigt omöjligt att skapa en indelning av materialet där inte så gott som *varje* avsnitt också innefattade en aspekt av von Wrights insats. Jag har därför stannat för att låta honom dyka upp lite varstans i texten, men att ändå inkludera ett särskilt avsnitt där jag tar upp frågan om hur essäerna i Nya Argus placeras sig i von Wrights filosofiska gärning.

Backström artikeln »Från Homeros till hemdatorn» (intervju med J. Christoph Nyiri) i NA 6–7/1991, Torrkulla en essä om läsandet med J. M. Coetzee som exempel, »Att själv bära hundhuvudet i en författares spegel» i NA 3/2004 samt Allan Törnudd en längre recension av Georg Henrik von Wrights bok *Den logiska empirismen* i NA 4/1944.

5. Mazzarella, Allardt, Hornborg, Andtbacka och Linkola omnämns senare i artikeln. Atos Wirtanen har bland annat skrivit artiklar om Nietzsche (not 10) i NA, till Johan Wredes mera filosofiska bidrag hör till exempel »Om sanning i skönlitteraturen» i NA 1–2/1973, medan fysikern Stig Stenholm skriver om naturvetenskapens filosofi i »Om en fråga kan framställas kan den besvaras» i NA 12–13/1982.

6. Det tydligaste exemplet på det senare är kanske Jaakko Hintikkas utredning av Descartes *Cogito* i NA 10 och 11/1961.

7. Se till exempel »Kätterska tänkare I, II och III» i Argus 1, 2 och 4/1908, »Tro och övertro i gångna tider» i Argus 4/1909 och »Uppbyggelseböcker» i NA 2/1915.

8. »Den moderna fysiken och den fria viljan», NA 12 och 13/1935.

9. Jag tänker här särskilt på de i artikeln senare behandlade essäerna som utgår från Werner Jaegers *Paideia*-svit i NA 1947.

Filosofier och filosofiska riktningar

Då man från en filosofisk utgångspunkt ger sig in på att läsa gamla nummer av en kulturtidskrift, sker det givetvis inte utan vissa förväntningar rörande filosofer och filosofiska traditioner som kommer att figurera i tidskriften. Jag skulle nog själv ha blivit förvånad om till exempel Nietzsche aldrig hade dykt upp, för att inte tala om att Platon helt skulle ha saknats.¹⁰ Det är knappast heller överraskande att Immanuel Kant figurerar, även om till exempel Gunnar Landtmans artiklar från början av 20-talet handlar mera om Kants liv än om hans filosofi. Men visst blir man imponerad då man hör att »den store siaren i Königsberg» bara under en sommartermin 1761 kunde tvingas undervisa 6 kurser, 30 timmar i veckan!¹¹

Däremot räckte min filosofihistoriska bildning inte riktigt till för att förbereda mig på den franske filosofen Henri Bergsons stora betydelse under Nya Argus tidiga år.¹² I den tudelade artikeln »Filosofins renässans» i NA 18 och 19/1914, utropar Hans Ruin, inspirerad av Bergson, positivismens död – eller åtminstone dess solnedgång. Ruin tecknar här en livlig bild av hur den Comteska positivismens ideal om att återföra fenomenen på »de stora opersonliga lagarna» hade givit upphov till en mekanistisk världsbild »med all dess platthet, dess andliga begränsningar och schablonmässiga syn på livet», eller en situation där filosofin »är dömd att ohjälpligt förtvina». Rädningen ser han i Bergsons intuitionsfilosofi, som låter livet »begripas inifrån» och involverar »en långt rikare harmoni av mänskliga förmågor än det analyserande begreppsmässiga tänkandet».¹³

Beträffande positivismen var Ruin som känt ute i förtid. Ruin kan ändå knappast klandras för att inte ha känt till den

unge österrikaren Ludwig Wittgenstein, som vid tidpunkten för publicerandet av »Filosofins renässans» tillbringade sina första månader som soldat i första världskriget och samtidigt redan hade börjat skissera på grundtankarna i *Tractatus*.¹⁴ Just detta verk skulle oavsiktligt initiera positivismens återuppsyndande i filosofin – dessutom med en ny orientering mot logiken, som skulle införa en nivå av analytiskt tänkande i filosofin som nog hade fått positivismens fader Auguste Comte att blekna. Det är i förlängningen av denna utveckling som den unge Georg Henrik von Wright 20 år senare fattar sitt beslut att bli filosof, uttryckligen inspirerad av den logiska positivismens löfte om att filosofin äntligen funnit »den sicheren Gang einer Wissenschaft».¹⁵

Relationen mellan Nya Argus och den analytiska filosofin som växer sig stark i Finland från och med 30-talet är på många sätt anmärkningsvärd. Man kan börja med att förundra sig över att en ung filosof som von Wright som nyss startat en lysande karriär inom den analytiska filosofin med en doktorsavhandling om induktiv logik (1941) även uppfattar det som så angeläget att utveckla en helt annorlunda, kulturfilosofisk sida hos sig själv genom sina utförliga artikelserier i Nya Argus med början under 40-talets senare hälft – då han dessutom samtidigt står i färd med att överta Wittgensteins professur i Cambridge. (Denna fråga skall jag senare återkomma till.) Men än mera anmärkningsvärt är kanske att den analytiska filosofin som sådan, under en tidsperiod som sträcker sig från mitten av 30-talet till början av 60-talet, är så starkt närvarande i en kulturtidskrift som Nya Argus. Som startskottet för denna utveckling kan man uppfatta Erik Stenius tvådelade artikel »Den moderna fysiken och den fria viljan» (NA 12 och 13/1935), medan epoken huvudsakligen tar slut med Jaakko Hintikkas »Cognito ergo sum I och II» (NA 10 och 11/1961).

Däremellan ryms ytterligare en av von Wrights många kontributionsformer, som är betydligt mindre känd än hans kulturfilosofiska artiklar, nämligen hans strävan att popularisera den moderna filosofin med dess kopplingar till logiken för en bredare allmänhet. I själva verket är det här

10. Den intressantaste artikeln om Nietzsche jag hittat är Atos Wirtanens två artiklar från medlet av 40-talet, »En filosofisk pamflett» (NA 1–2/1944) och »Var Nietzsche kristen?» (NA 19/1945), där en uppenbar avsikt är att försvara Nietzsches filosofi som misskrediterats genom kopplingarna som gjorts till nazi-ideologin. Platon behandlas i flera av von Wrights 40-talsessäer (utförligast i de nedan nämnda Jaeger-essäerna), men också senare av Holger Thesleff i hans »Platon, Popper och platonism» i NA 4/1985.

11. »Universitetet och deras lärares ställning på Kants tid», NA 2/1921.

12. Bergsonismen i Finland har nyligen behandlats i en doktorsavhandling av Stefan Nygård, *Filosofins renässans eller modern mystik: Bergsondebatten i Finland* (2009).

13. Till tanken om intuitionen och känslan – inte förnuftet – som filosofins urgrund återkommer Ruin redan följande år i två artiklar om livsåskådningar, nu med avsats i William James uttalande om filosofins historia som »historien om de mänskliga temperamentens brytning mot varandra» (NA 23 och 24/1915).

14. Wittgenstein-biografen Ray Monk daterar uppkomsten av den för *Tractatus* centrala »bildteorin för språket» till kring den 29 september 1914, se *Ludwig Wittgenstein – Geniets plikt* (Daidalos, 1999), s.112.

15. *Mitt liv som jag minns det* (Söderströms, 2001), s.56. Läsare intresserade av utvecklingen från positivism till logisk positivism kan med fördel ta del av von Wrights egen beskrivning i *Logik, filosofi och språk* (Aldus/Bonniers, 1965), s.144–163. Det kan tilläggas att von Wright själv ibland föredrog termen »logisk empirism» framför »logisk positivism».

von Wrights karriär i Nya Argus börjar, i form av artikeln »Logistisk filosofi» i NA 13/1938, som inleds med att han förkunnar att »Ett av de mest utmärkande dragen i vår tids filosofiska odling är logikens nydaning och denna företeles konsekvenser för övriga områden av filosofien». Till denna aspekt av filosofin återkommer han senare i bidrag som »Om logik I–IV» (NA 1950) och »Modern filosofi I–III» (NA 1955). Mellan dessa ryms ytterligare tre artiklar om språk och logik från 1953.¹⁶ Som ett inslag i en vanlig kulturtidskrift ter sig omfånget av artiklarna om logik nog överraskande, och jag har inte kunnat låta bli att undra över hur dessa artiklar egentligen uppfattades av Nya Argus läsare. Att det inte varit helt problemfritt bekräftas av tidskriftens senare chefredaktör Ingmar Svedberg, som i Nya Argus 75-årsjubileumsnummer (NA 5/1983) avslöjar att han hört att von Wrights artiklar om logiken och den moderna filosofin av vissa prenumeranter ansetts vara »alltför svårforcerade». Men Svedberg kan ändå inte låta bli att tillägga: »jag tror att man gagnar tidskriften och läsekretsen bäst genom att också ställvis publicera mera svårsmält material». Ändå är det ett faktum att just den här typen av »svårsmält material» inte längre uppträder i Nya Argus efter 60-talets början. Det är svårt att avgöra om det berodde på en ny redaktionell linje, eller på att det helt enkelt inte längre fanns någon som erbjöd artiklar av detta slag.

Om den analytiska filosofin är förvånansvärt välrepresenterad i Nya Argus, kan det omvända kanske sägas om kontinental filosofi, som ju i ett internationellt perspektiv i allmänhet förknippas starkare med kulturlivet. Här är det dock viktigt att skilja mellan det som skrivs av yrkesfilosofer och det som skrivs av andra personer inom kulturvärlden. Således noteras nog till exempel Jean-Paul Sartres skönlitterära produktion också i Nya Argus, redan 1946 hittar man till exempel en recension av romansviten *Frihetens vägar* under rubriken »Existentialistisk litteratur», skriven av Erik von Kræmer (NA 10/1946). Man fäster sig särskilt vid recensentens uppfattning att Sartre är betydligt större som författare än som filosof. Även Sartres roll som intellektuell uppmärksammas senare av samme skribent i artikeln »Sartre inför rasproblemet» (NA 8/1947). Då Simone de Beauvoir dyker upp i början av 60-talet är det likaså samhällsengagemanget som står i fokus. I en artikel av Henry G. Gröndahl diskuteras ett uppmärksammat fall av tortyr av en ung kvinna under kriget i Algeriet utgående från boken *Fallet Djamila Boupacha*, som de Beauvoir

skrev tillsammans med Gisèle Halimi (»För Djamila Boupacha», NA 17/1962). Simone de Beauvoir återkommer senare bland annat i en artikel från 1984 där Merete Mazzarella reflekterar över åldrandet utgående från de Beauvoirs bok *Ålderdomen* (NA 4–5/1984) och i Trygve Söderlings »de Beauvoirs Kön två» (NA 4–5/2003), som bland annat diskuterar det berättigade i den kritik de Beauvoir senare utsatts för från feministiskt håll.

Betydande 1900-talsfilosofer som Martin Heidegger och Hans-Georg Gadamer figurerar i den mån hermeneutiken behandlas; inte heller här är det egentliga filosofer som står för innehållet.¹⁷ Också postmodernismen tycks i Nya Argus i huvudsak vara en sak för litteraturvetare, den mest ingående behandlingen jag hittat är Ralf Andtbackas utvärderande artikel »Postmodernismens tio minuter – en sorts efterskrift» (NA 9/1991).

Bland enskilda filosofer som ofta förekommer i Nya Argus kan också Ludwig Wittgenstein lyftas fram. I von Wrights populärvetenskapliga framställningar har han förstås en självklar plats. Men i Nya Argus återfinns också bidrag som Mårten Ringboms »Wittgenstein och Wedberg» i NA 1–2/1963, där han diskuterar Anders Wedbergs översättning av Wittgensteins *Tractatus*. Den svenska översättningen av sammanställningen av Wittgensteins kulturfilosofiska fragment, *Särskilda anmärkningar*, recenserar av Heikki T. Saari i NA 7–8/1984. Wittgensteins närvaro är även påfallande i Sven Willners anmälan av von Wrights självbiografi *Mitt liv som jag minns det* i NA 9–10/2001. Den har försetts med rubriken »Om von Wright och Wittgenstein», vilket kanske inte är orimligt med tanke på att ett av bokens kapitel heter ingenting mindre än »Wittgenstein skakar min själ». (Om von Wright uppges Wittgenstein åter ha sagt att denne »var den enda av hans elever som han inte lyckats fördärva med sin undervisning»¹⁸, vilket antagligen skall uppfattas som en ovanlig komplimang.)

Tre filosofiska debatter

En kulturtidskrift kan också fungera som ett forum för debatter, som visserligen saknar dagstidningarnas omedelbar-

16. »Språkvetenskap, logik och filosofi» (NA 5/1953), »Språket som kalkyl» (NA 6/1953) och »Logik och språkdräkt» (NA 7/1953).

17. Se till exempel Nikolaj-Klaus von Kreitors »Hermeneutik, litteratur, samhälle» i NA 1–2/1979. Hermeneutiken är även det huvudsakliga ämnet i Ralf Helenius »Förstå och bättre veta» i NA 1–2/1990, som faktiskt ser ut som en anmälan av hans egen bok med samma titel. von Kreitor har även skrivit ett av inslagen om kritisk teori i tidskriften, »Theodor Adorno – den negativa dialektiken» i NA 11–12/1978.

18. *Mitt liv som jag minns det*, s.126.

het, men i gengäld kan tillåta en mera ingående ventilerings av en fråga. I Nya Argus historia förekommer också någonting så ovanligt som filosofiska debatter, om också ganska sparsamt. Här skall jag ta upp tre av dem. Den tidigaste, från 1915, berör medvetandets filosofi, den andra, från 1920, handlar om människans natur, medan den tredje, från slutet av 80-talet, befattar sig med den moderna vetenskapens inverkan på vår kultur. I det avslutande avsnittet kommer jag att ta upp ytterligare en debatt från 1997, om filosofins väsen.

Den första debatten utgörs av ett meningsutbyte som uppkommer med anledning av naturforskaren Torsten Nyberghs två kritiska artiklar om den tyske 1800-talszoologen och evolutionsbiologen Ernst Haeckels materialistiska monism (NA 4 och 5/1915). Tyngdpunkten i Nyberghs kritik synes vara att Haeckels försök att reducera det psykiska till det fysiska, genom att hävda att själen är »der Kollektivbegriff für eine Summe von Gehirnfunktionen», vilar på begreppslig förvirring och direkta missuppfattningar av fysikens lagar. I samma veva passar han också på att, i en fotnot, jämföra det av Haeckel grundade tyska monistförbundet – vars »snabba framryckning torde sammanhänga med tidens brännande åstundan efter en positiv och generös vulgärfilosofi» – med den inhemska studentföreningen *Prometeus*. Detta föranleder föreningens ordförande Edward Westermarck att göra sitt enda inlägg i Nya Argus historia, en kortfattad fråga om vad Nybergh menar med att *Prometeus* är en »motsvarighet» till det tyska förbundet (NA 6/1915). I samma nummer av Nya Argus ingår också ett genmäle av Rolf Lagerborg, som vill försvara monismen, men inte i form av Haeckels materialism utan som sin egen av Ernst Mach inspirerade fenomenalism, enligt vilken såväl den inre som den yttre världen kan reduceras till förnimbara fenomen.¹⁹

Då dyker Eino Kaila upp på scenen med ett försvar av Nyberghs resonemang, där han menar att både Haeckel och Lagerborg i deras »strävan att till vilket pris som helst etablera den absoluta enheten» också ger avkall på »det vetenskapliga tänkandets yppersta skatter: klarheten, skärpan och ärligheten mot sig själv» (NA 7/1915). Lagerborg svarar genom att anklaga Kaila för »odium theologicum», samtidigt som Kaila också inbjuds till två extra föreläsningar »den 7 och 8 maj, kl. 1–2 e.m. aud. IX» där Lagerborg

lovar att reda ut hur fenomenalisten upplöser motsättningen mellan fysiskt och psykiskt (NA 8/1915; huruvida mötet blev av förtäljer historien emellertid inte).²⁰ Nybergh återkommer ännu en gång i ett inlägg där han misstänkliggör Lagerborgs tolkning av Ernst Machs fenomenalism (NA 9/1915), medan Lagerborg i NA 10/1915 får avsluta debatten, som »redan torde trötta flertalet läsare», med påpekandet att »allt detta kiv undgåtts» om blott Nybergh »behjärtat den goda romarregeln: modesto et circumspecto judicio de tantis viris pronuntiandum est» (Quintilianus, betyder ungefär: »Man skall vara försiktig då man uttalar sig om framstående män», nästan hundra år senare förvånas man också av hur mycket språkkunskaper både i tyska och i latin som förutsattes av Nya Argus dåvarande läsare).

Själv finner jag det lätt att ge Kaila och Nybergh rätt åtminstone så långt att Lagerborg nog förvirrar debatten när han försvarar Haeckels materialistiska monism genom att börja tala om den *fenomenalistiska* monismen. Både Kaila och Nybergh vänder sig ju mot tanken att man på ett tillfredsställande sätt kunde förklara medvetandet utgående från fysikaliska skeenden, vilket Lagerborg strängt taget nog borde hålla med om.²¹

1920 är det så upplagt för Rousseau och Hobbes att braka samman i Nya Argus spalter. I denna debatt, vars bittra tongångar knappast är opåverkade av närheten till det första världskriget och vårt eget inbördeskrig, står Rafael Karsten för tanken om civilisationens fördärvlighet, medan historikern Eirik Hornborg tvärtom menar att de nutida krigens grymhet beror på den civiliserade krigarens »tillfälliga återfall i barbari» (NA 3/1920). Debatten har sin upprinnelse i Karstens tvådelade artikel »Naturtillstånd och kultur» i NA 1 och 2/1920, som inleds med en hänvisning till 1700-talsfilosofen Jean-Jacques Rousseaus tankar om människans naturtillstånd och civilisationens fördärvlighet. För Karsten är vilden självisk men varken god eller ond, samtidigt som han besitter en »naturlig rättskänsla» (som han har »gemensamt med barnet», kan Karsten inte låta bli att tillägga). Apropå världskriget citerar Karsten »en intelligent jibaro»: »Vi indianer döda endast våra verkliga fiender, dem som personligen förorättat oss; ni vita däremot döda folk i massa utan urskillning» (NA 2/1920).

19. Tanken är att motsättningen mellan psykiskt och fysiskt försvinner genom att vi inser att det vi kallar för en yttre, materiell värld i grunden inte är någonting annat än en sammansättning av olika sinnesförmimmelser (synintryck, lukter, smaker m.m.).

20. Att relationerna mellan Lagerborg och Kaila tidvis var »mycket frostiga» bekräftas av von Wright i *Mitt liv som jag minns det*, s.102.

21. Lagerborg säger sig vara ute efter att »söka enhetliga förklaringsgrunder för de psykiska och de fysiska fenomenen» (NA 6/1915), vilket nog är någonting helt annat än att förklara det psykiska utgående från det fysiska.

I egenskap av religionsvetare företog Karsten själv resor till Sydamerika med avsikt att utforska indianernas religiösa uppfattningar. Karstens teckning av vilden i naturtillståndet tycks alltså till en del basera sig på egna erfarenheter, som då han skriver: »Den verkliga vilden är den bästa, ärligaste och tillförlitligaste följeslagare en resande kan önska sig på urskogens stigar» (NA 2/1920). Men den innehåller också en försvarlig portion av tidstypisk rashygienisk darwinism, som då han hävdar att naturfolkens krig resulterar i att »de starkaste och tappreste segrar» och därmed även är »i tillfälle att fortplanta släktet [...] och överföra sina egna dugliga egenskaper». Detta vill han kontrastera mot de moderna krigen, där »de bästa och för släktets fortplantning mest ägnade slaktas i miljoner på slagfältet, medan de mindre dugliga stanna i trygghet bakom eldlinjerna» (NA 2/1920). Direkt motbjudande börjar det bli då Karsten samtidigt inte kan låta bli att ge en känga åt den »missriktade humanism», som tillåter samhället att »vårda de omöjligaste missfoster i asyler och barmhärtighetsanstalter av allehanda slag» (NA 1/1920).

I sitt genmäle (NA 3/1920) försöker Hornborg visa att vilden, och särskilt indianen, ingalunda har en mindre benägenhet för grymhet än den civiliserade människan. Tvärtom har en krigare på en lägre kulturell nivå, genom att låta sig styras av »primitiva drifter», lättare att »bli en vilde» i krig än sin civiliserade kollega. Karsten har helt enkelt blivit vilseledd av de fredliga indianer han mött: »Men släpp lös dem i krig – – – – !», utropar Hornborg. Inte heller Karstens rashygieniska tankar finner nåd inför Hornborgs granskning – »De lida nämligen av ett väl långt gånget teoretiserande».

Trots Hornborgs avslutande förhoppning om att hans kritik inte skall bli »illa upptagen», fattar det eld i Karsten som beskyller Hornborg för att basera sina uppfattningar om indianerna på »indianböckernas fantastiska skildringar» (till saken hör att Hornborg själv publicerat en indianbok under pseudonym endast två år tidigare²²). Än en gång vill han dra en linje mellan naturfolkens krigföring och det moderna kriget, där utövarna av grymheterna inte bör förliknas »vid vildar eller ens vid vilddjur», för »de äro djävlar» (NA 4/1920). Hornborg svarar med ett batteri av bevis för den nordamerikanska indianens grymhet (»Jag kunde just tänka mig att man skulle hänvisa till »indianböckerna»), och drar sig dessutom inte för att påstå att inbördeskriget visar att finländarnas utveckling inte ännu nått upp till

22. Edward M. Henderson, *Den ensamma vargen: berättelse från prärierna*, Schildts, 1918 (nyutgåva 1944).

de europeiska kulturnationernas nivå (NA 5/1920). I sin slutreplik anklagar Karsten så Hornborg för »ovederhäftigt prat», medan Hornborg för sin del avslutar debatten med ett inlägg där han också uttrycker en »viss förvåning över att tidskriftens redaktion infört dr K:s senaste inlägg i den livfulla form han givit det» (NA 7/1920).

Man frågar sig förstas vad särskilt Hornborg tänkte om den andra världsbrand som förhållandevis snart skulle blossa upp. Då man bläddrar 22 år framåt i Nya Argus, finner man faktiskt ett svar i form av en angränsande debatt om naturfolkens krigiskhet, där Hornborg (som nu blivit huvudredaktör) finns kvar, men Karsten ersatts av diplomaten och forskaren Ragnar Numelin. Den får sin början med Hornborgs artikel »Krig och fred på primitiva kulturstadier» i NA 9/1942, där Hornborg diskuterar Numelins bok *Den gröna grenen: en studie i diplomatiens förhistoria* (1941) och fortsätter med kommentarer av Hornborg och Numelin i följande nummer.²³ Huvudfåran i meningsutbytet ligger visserligen vid frågan om sociologins vetenskaplighet, men det framkommer nog också att Hornborg fortfarande vill se den mänskliga naturen – inte civilisationen – som roten till det onda. Om naturfolken understryker han sålunda än en gång att »om icke en utbildad och åtminstone en latent krigshåg förefunnes skulle följden av beröringen med de vita icke ha blivit den den blev» (NA 9/1942).

Frågan om civilisationens välsignelser skulle återkomma i slutet av 80-talet i en av de märkligaste debatter det finländska kulturlivet överhuvudtaget upplevt. Jag syftar på kontroversen mellan Erik Allardt och Georg Henrik von Wright. Det rör sig om ett meningsutbyte som egentligen inte startar i Nya Argus, och inte heller har en lika tydlig personlig konfrontationskaraktär som särskilt debatten mellan Hornborg och Karsten visade upp. Men Nya Argus valde – »på grund av det stora intresset» – att publicera en översättning av Allardts debattinledning, det föredrag han ursprungligen på finska höll på Vetenskapsdagarna i Helsingfors 12.1.1987 (NA 1–2/1987), och ett »Postscriptum» av von Wright (NA 9–10/1990), som nog med gott samvete kan betraktas som von Wrights mest elaborerade svar (även om Allardt inte ens nämns vid namn i artikeln).²⁴

Upptakten är publicerandet av von Wrights bok *Veten-*

23. En egentlig recension av Numelins bok, skriven av E. Sahlberg, ingår i NA 20/1941.

24. Essän »En provokativ pessimism», som ingår i von Wrights *Myten om framsteget* (Söderströms, 1993), uppges vara en omarbetad version av »Postscriptum». Det rör sig ändå om en genomgående omskrivning, där bland annat referensen till Allardts föredrag har strukits.

skapen och förnuftet (Söderströms, 1986), i vilken von Wright försöker teckna grunddragen i den vetenskapliga världsbilden och det vetenskapliga förnuftet, men också utvärdera de verkningar vetenskapen haft på den moderna människans liv. Boken väcker en omedelbar uppmärksamhet i Finland och Sverige, inte minst på grund av den tvekan von Wright visar beträffande möjligheten att förändra den destruktiva kurs mänskligheten slagit in på, och som enligt honom ytterst kan ses som en följd av den särskilda typ av »målinriktad rationalitet» som är associerad med den moderna vetenskapen. Även i Nya Argus fattar en hel rad skribenter genast pennan. I den egentliga recensionen i NA 1–2/1987, prisar Heikki Saari boken som »ett viktigt inlägg i den pågående diskussionen om vetenskapens och teknologins roll vid utformandet av våra inre och yttre livsbetingelser», medan Nils Roll-Hansen, i ett inlägg publicerat på norska (NA 11–12/1987), är kritisk framförallt till von Wrights försök att dra paralleller mellan den moderna vetenskapen och magin, samt hans beskrivning av de nya, holistiska former av begripande som enligt von Wright ligger förborgade i den moderna biologins utveckling. Åtminstone i det förra fallet synes Roll-Hansen ha missförstått von Wrights rent idéhistoriska poäng då han menar att denne »forsvarer magien», och därmed också undergräver distinktionen mellan vetenskap och pseudovetenskap.²⁵ I sin långa artikel »Vetenskapen och förnumstigheten» (NA 6–7/1987) strävar Patrick Sibelius i sin tur kanske inte så mycket efter att kritisera von Wright – som aldrig ens nämns i artikeln – som att komplettera bilden av hur vetenskapernas utveckling återverkar på våra värderingar, via den argumentationsform Sibelius kallar för just »förnumstighet» (man punkterar ett system av värden som är associerat med en lära genom att hänvisa till lärans faktuelle felaktigheter).

Erik Allardts uppmärksammade föredrag på Vetenskapsdagarna 1987 publiceras redan i samma nummer som Saaris recension, under rubriken »Vetenskapen och samhällsutvecklingen». Det bör genast nämnas att kritiken av von Wright står för en mycket litet del av innehållet i det ambitiösa föredraget, som strävar efter att täcka såväl den moderna vetenskapens inverkan på samhällsutvecklingen

25. von Wrights huvudsakliga poäng är att det finns en parallell mellan den moderna teknologins och magins strävan att kontrollera naturen. Det som förmodligen förvirrat Roll-Hansen är passagen där von Wright avvisar föreställningen om att magin står för en lägre form av rationalitet än vetenskapen, och i stället talar om »ett annat och för oss i det stora hela främmande sätt att tänka» (*Vetenskapen och förnuftet*, s.41).

som samhällets försök att dirigera vetenskapen. Beträffande den förra frågan försöker Allardt visa att det inte bara handlar om hur den moderna teknologin återverkat på människans liv, utan också om existensen av en mera subtil strukturlikhet mellan »naturvetenskaplig metodologi och den västerländska samhällsordningen». Några exempel är likheter mellan den experimentella naturvetenskapen och en samhällsutveckling som sker genom »försök och misstag»; det vetenskapliga tänkesättets betoning av att kunna göra förutsägelser och det moderna samhällets orientering mot framsteget; samt vetenskapen krav på motsägelsefria teorier och det västerländska samhällets upptagenhet vid olika konfliktlösningsmodeller. I en filosofis ögon ter sig Allardts många paralleller ibland träffande, men också ställvis lite överarbetade. Avsnittet om vetenskapspolitikens historia är däremot både intressant och fortfarande högaktuellt – jag vill särskilt lyfta fram den förskjutning i begreppet grundforskning Allardt noterar, från 60-talets föreställning om forskningen som en allmän grund för idéer till mera direkta krav på teknologiskt tillämpbara resultat.

Det är också via sitt resonemang om vetenskapspolitiken Allardt slutligen kommer in på von Wright. Han börjar med att teckna en bild av två ytterlighetslägen för vetenskapspolitik och teknologipolitik, som han kallar för *ensidig teknologitro* och *romantisk antiteknologi*. I vardera fallet handlar det enligt Allardt om en föreställning om en med den teknologiska utvecklingen förknippad inre logik, om också med motsatta förtecken – tanken om teknologin som automatiskt välsignelsebringande mot tanken om en inneboende logik som håller på att »leda människan i undergång och fördärv». Allardt vill varna för båda positionerna, men ser också i den samtida debatten en klar förskjutning till förmån för den senare ytterligheten, som också »vunnit gehör hos några mycket ansedda kulturpersonligheter». Det enda exemplet är von Wright.

Kritiken mot von Wright och hans bok kan sägas ha två sidor. Den första är den för samhällsforskaren närliggande invändningen att von Wrights pessimistiska syn på teknologin inte baserar sig på empiriska analyser av teknikens och naturvetenskapens faktiska sociala verkningar (just detta är förstas grunden för att beteckna synsättet som »romantiskt»). Den andra gäller farorna med en romantisk anti-teknologisk hållning, som grogrund för starkt auktoritära rörelser. Det är i anslutning till det senare Allardt kommer in på den historiska jämförelse som chockerade åtminstone det akademiska Svenskfinland: »Det mest totala folk mordet efter det andra världskriget genomfördes i Kambodja under förevändningen att all tidigare västerländsk och teknologisk

kultur skulle ryckas upp med rötterna och förstöras».

Vad hände sedan? Från denna tid har jag själv ett minne av några braskande rubriker i tidningspressen, men också av ett försonligt möte i tv där kontrahenterna betygade varandra sin aktning. En tripp till Brages pressarkiv visar att jag minns rätt. »Erik Allardt på vetenskapsdagarna: »von Wrights antiteknologi skadlig», utropar till exempel *Hufvudstadsbladet* 13.1.1987 i Erik Wahlströms reportage. »Erik Allardt ryter till» sekunderar *Vasabladet* 15.1, medan *Syd-Österbotten* samma dag förser sitt inlägg om Allardts tal med rubriken »Teknologifientlig romantik». Den försonande TV-diskussionen ägde rum i det dåvarande aktualitetsprogrammet *Veckans Puls*, och åtminstone *Åbo Underättelsers* Bo Stenström har uppfattat det så att von Wright och Allardt »står närmare varandra än sina respektive hejarklackar» (ÅU 15.1.1987).

Då von Wright år 1990 skriver sitt Postscriptum kan man kanske ändå skönja en viss bitterhet. von Wright lyfter här explicit fram diskussionen vid Vetenskapsdagarna 1987 som upptakten till en mängd »otroliga invektiv mot författarens person», varefter han skyndar sig att påpeka att han »inte känt sig sårad», »men nog lite beklämd», samtidigt som han försäkrar att »hans personliga relationer till någon av de inblandade» inte har förändrats. Inom en välriktad parentes kan han ändå inte låta bli att förundra sig över att »någon» faktiskt tyckte sig se »Pol Pot-regimens gräsligheter i förlängningen av mina tankegångar!».²⁶

Men vilket är von Wrights egentliga filosofiska svar på Allardts kritik? Tja, de mest emotionella negativa reaktionerna vill han hänföra till att han rört vid en öm punkt genom att ifrågasätta någonting som tycks utgöra »själva grunderna för vårt sätt att leva och tänka», vilket nog ser ut som ett försök att fösa in åtminstone de mest högljudda kritikerna under Allardts andra ytterlighetskategori, *ensidig teknologitro* (men kan Allardt själv i så fall faktiskt placeras här?). I övrigt innehåller artikeln en ytterligare specificerad teckning av vetenskapens på många sätt problematiska nu-läge, samtidigt som von Wright passar på att ge en känga åt tendensen att »institutionalisera» de etiska frågorna vetenskapen väcker, och därmed förvandla det som borde baseras på »moralisk känsla och värdegemenskap» till rena »ex-

pertutlåtanden». Det kan i alla händelser inte råda någon tvekan om att de 3–4 åren som gått sedan publicerandet av *Vetenskapen och förnuftet* fördjupat hans pessimism – »Jag kan inte längre bekänna mig till förnuftet som ett hopp för människan», skriver han nämligen nu.

Med en distans på drygt 20 år kan jag inte låta bli att lyfta fram en dimension av debatten som faktiskt kunde vara värd sin egen diskussion, men som von Wright en-vist vägrar att kommentera, nämligen Allardts indignation över den brist på empirisk analys han ser hos von Wright. Den understryks av de empiriskt välinformerade bidrag Allardt själv tecknat till frågan om teknologins följder för människan, till exempel i den tudelade artikeln »Mänskliga problem i informationssamhället» Nya Argus publicerar samma år som von Wright ger ut *Vetenskapen och förnuftet* (NA 5–6 och 7–8/1986). Har Allardt lyft fram en viktig brist i filosofers och andra intellektuellas samtidsdiagnoser, eller är det tvärtom så att han försöker införa en empiriskt baserad experthegemoni i frågor som tjänar på att behandlas med en bredare filosofisk pensel?

Ställningstaganden

Vid sidan av de egentliga filosofiska debatterna i Nya Argus går det också att finna många enskilda inlägg där filosofer tar ställning till en för tidpunkten aktuell fråga. En del av ställningstagandena är värda att återges också för att de äger en relevans för frågor som i dag är på tapeten. I andra fall är de intressanta som ett kikhål till en världsåskådning, som kunde ha förblivit förborgad under den akademiska filosofins ofta opersonliga villkor.

För att börja med det senare, går det i mitt tycke rätt bra att skapa sig en bild av hur Erik Stenius förhöll sig till religion utgående från den upprörda protest han riktar mot hädelseåtalet mot författaren Hannu Salama i NA 4/1965. Under rubriken »Intoleransen vädrar morgonluft?» meddelar Erik Stenius att han, »av godmodig tolerans», dittills tillhört kyrkan, men nu fått nog och skrivit ut sig. För att bilden skall bli komplett tror jag ändå att det finns skäl att också bekanta sig med den recension av Ingemar Hedenius bok *Att välja livsåskådning* Stenius 14 år tidigare skrev i Nya Argus (NA 15/1951) med rubriken »Hedenius och tankens frihet». Här är det uttryckligen Hedenius intolerans *mot kristendomen* som blir föremål för Stenius kritik. Han vänder sig särskilt mot Hedenius sätt att förknippa tron med »andlig sjuklighet», en kategori som enligt Stenius bara kan förstås som liktydig med en moralisk defekt. I slutet av sin långa bokanmälan, eller vad man nu skall

26. I *Mitt liv som jag minns det* återvänder von Wright ännu en gång till kontroversen med Allardt. Tongångarna är här mycket försonliga, även om von Wright fortfarande antyder att Allardt kanske »formulerat sig oförsiktigt» i sitt föredrag (s.308). Han medger också att det »flankstöd» han fått av Allardts »sensationella kritik» spelat en betydande roll för spridningen av hans tidsdiagnostiska idéer.

kalla den, ger sig Stenius rent av in på att psykologisera Hedenius »gränslöst starka aggressivitet» mot kristendomen genom att undra om den inte tyder på att Hedenius själv ibland upplevt en frestelse att svika sina höga livsåskådningsmässiga ideal, hur »hädisk» tanken än må vara.

Medan religionsfrågor knappast kan sägas ha varit någonting Erik Stenius sysslade med i sin akademiska verksamhet, är religionskritiken en central del av Rolf Lagerborgs produktion, som bland annat tar sig uttryck i ett antal artiklar under *Argus/Nya Argus* första årtionden (se not 7). I sammanhanget kan jag dock inte låta bli att nämna även den något religionstolerantare Lagerborg som visar sig i inlägget »En uppgörelse med förbudslagen» i NA 21/1920, låt så vara under pseudonymen »Vaurien». Förbudslagen (1919–1932) är vid denna tidpunkt fortfarande ny, och förefaller att uppröra Lagerborg som fortfarande får post från sin svenska vinfirma (»Ack, den som kunde beställa!»). I den egentliga kritiken av förbudslagen är det sedan uttryckligen just religionen han åberopar. För med religionen är det, enligt Vaurien-Lagerborg, precis som med vinet: båda har sin grund i ett omistligt livsbehov. Därmed kan förbudslagen också förväntas stöta på liknande problem som förbud mot kättarreligioner alltid gjort – motståndet stärks. Det är också jämförelsen mellan vinet och religionen som leder Lagerborg in på tanken att religionen kanske ändå kan ha ett värde – »den som skriver detta svärmade i ungdomen för att i ärlighetens intresse totalförbjuda religionen. Men det var en förivrelse: all religion är på gott och ont [...]. Och just så är det också med vinet.»

Hotet mot miljön figurerar förstås hela tiden i bakgrunden på den ovannämnda dispyten mellan von Wright och Allardt, men debatten stannar på en mycket allmän nivå. För ett mycket konkret och tämligen tidigt inlägg i miljödebatten står Pentti Linkola 1969 i sin tvådelade essä »Naturskyddets ideella bakgrund» (NA 8 och 9/1969). Linkola kom som känt senare att framstå som kontroversiell med sina som »ekofascistiska» uppfattade åsikter om vikten av att minska på jordens befolkning. De skymtar i en viss mån redan i dessa artiklar, som ett krav på barnbegränsning överallt i världen. Detta tidiga inlägg i miljödebatten finner jag emellertid framförallt intressant för den tydliga bild av sin egen naturdyrkan Linkola ger läsaren då han utförligt beskriver hur hans »livs bilderbok» domineras av starka naturupplevelser», exemplifierade av »strövtåg på soldränkta och vindomsusade tallåsar i augusti, i sensommarens bästa och mest lockande skrud, fötterna omedvetna om tyngdkraften», som sammantagna »kompenserar [...] för alla livets sorger och motgångar». Då miljökrisen

nästan 20 år senare hamnar i centrum för kulturdebatten återkommer också Linkola i *Nya Argus* i form av Erno Paasilinnas lågmälda beskrivning av ett gemensamt höstfiske (NA 4–5/1987).

En tidskrift som *Nya Argus* erbjuder också ett forum för reflektioner över politiska omvälvningar i samtiden. På just denna punkt ter sig filosofernas insats nog ganska mager, vilket åtminstone till en del beror på att von Wright av någon anledning synes ha föredragit *Finsk Tidskrift* som forum för den här typen av samtidsanalys. Under *Nya Argus* märkligt filosofifattiga 60-tal uppväcker faktiskt inte ens året 1968 någon i tidskriften synlig reaktion bland Finlands filosofer. Som det mest filosofiska inlägget om denna epok framstår i stället Erik Allardts »Ungdomsrevolten och historiens mening» i NA 3/1970, där han närmar sig studentradikalismen utgående från tanken om en ny syn på historien, som försöker bryta upp den historiska kontinuiteten och därmed utmynnar i »en sorts hysteri eller panik, som går ut på att allting oavbrutet skall förändras».

Filosofernas oförmåga att förstå Nazitysklands egentliga natur har ofta varit på tapeten både här hemma och ute i världen. Även von Wright har kritiserats för en viss blindhet i detta avseende.²⁷ Bland *Nya Argus* hovfilosofer finns dock ett lysande undantag, nämligen Hans Ruin. Ett exempel på hans klarsynthet är artikeln »Tyskland på nära håll», som *Nya Argus* publicerar i april 1933 (NA 8/1933), endast några månader efter att Hitler utsetts till rikskansler. Den skrivs vid en tidpunkt då Ruin själv befinner sig i Heidelberg, där han kan följa med Hitlers tal i radion, samtidigt som han oroligt noterar flockarna av ungdomar som återvänder från sina utflykter i bergen på vägen utanför hans fönster – »ty hela Tyskland sjunger, hela Tyskland marscherar nu». Den ökande fientligheten mot den judiska befolkningen beskriver Ruin med stor noggrannhet, han noterar också detaljer som dagliga notiser i tidningspressen vilka tillkännager avsättandet av olikänkande tjänstemän. Hitler själv beskrivs som en natur som inte besitter »den kraft, som heter kraften att tygla och behärska sig själv». Artikeln avslutas med en vanmäktig fråga: »Och nu – vad stundar för Tyskland och Europa?»²⁸ Vill man fortsätta att

27. Det handlar framför allt om artikeln »Betraktelser om Europa» (*Finsk Tidskrift* 130, 1941). Saken slogs på ett uppenbart sensationslystet sätt upp 2002 av tv-programmet MOT (se <http://yle.fi/mot/oa111102/manuscript.htm>, 24.12. 2008). Frågan hade dock tidigare varit uppe också i den svenska tidskriften *Moderna tider* (1996).

28. För Ruins egen del ledde artikeln till att han utvisades från Tyskland, se Lars Hambergs artikel »Hans Ruin och *Nya Argus*», NA

söka efter insiktsfulla filosofer i anslutning till Tysklandsfrågan, finner man längre tillbaka i tiden även Rolf Lagerborg, som i ett inlägg om Versailles-freden redan 1920 siar om att behandlingen av Tyskland riskerar att »störta mänskligheten i en epok [...] som skall utmynna i barbariet» (NA 8/1920).

Vi lever i något av ett universitetsreformernas förlovade tidevarv. Söker man efter ställningstaganden som fortfarande kan ha aktualitet, tillhör det filosoferna sagt om universitetets natur ofta de intressantaste inläggen. von Wright står för två sådana inlägg i slutet av 40-talet, »Universitetet och bildningen» (NA 7/1947) och »En insats för bildningen» (NA 5/1948).²⁹ Den första artikeln behandlar den nu brännande aktuella frågan om universitetets dubbla natur som bildande och yrkesutbildande instans. von Wrights tanke, att universitetsbildningens huvudsakliga uppgift skulle vara att trygga värdegemenskapen i ett demokratiskt samhälle där man inte längre kan utgå ifrån att de högskoleutbildade härstammar från en överklass med en förenande livssyn, ter sig nog lite föråldrad (och smått aristokratisk). Däremot är hans uppfattning om *hur* universitetet även i fortsättningen skall kunna fylla en allmänbildande funktion betydligt intressantare. Framförallt vill han ta avstånd från idén om att lägga in en mängd allmänbildande kurser som hastigt bör avläggas i början av studierna, och förespråkar i stället en modell där kurser av detta slag uppträder först efter de två första studieåren. Tanken är lovvärd, även om jag inte kan låta bli att inskjuta en varning om att de inte får komma *försent*. Min erfarenhet säger mig nämligen att det kan vara mycket svårt att få en människa som genomgått årtal av träning i en strängt specialiserad akademisk disciplin att plötsligt börja tänka filosofiskt.

Att von Wright tänker sig att just *filosofin* bör spela en framträdande roll för universitetets bildningsfunktion framgår särskilt av den senare artikeln. Även om det förstås inte är så klart hur tanken skall implementeras skulle jag gärna spika upp följande sats på varje filosofisk institution, till ständig påminnelse för mig själv och andra: »Filosofen borde vara bildningens väktare *par préférence* i en värld av specialister».

von Wrights andra värld

I artikeln »Med Nya Argusögon» i NA 7/2001, som också ingår som ett kapitel i självbiografen *Mitt liv som jag minns det*, återkommer von Wright än en gång till ett tema han diskuterat i flera olika sammanhang: de två sidorna av hans intellektuella liv.³⁰ Den ena är den strikt akademiska verksamhet som han i denna kontext väljer att benämna »logiken» (men nog innefattar betydligt mer), den andra är den »existentiella problematiken», som även omfattar hans historiefilosofi och tidskritik. Intrycket av att det rör sig om radikalt åtskilda ting förstärks av att det också går att dra en skarp språkgräns mellan de bägge verksamhetsformerna: den strikt vetenskapliga verksamheten bedriver von Wright på engelska, medan den existentiella sidan behandlas på svenska. Man kan också tala om en skillnad mellan två olika skrivsätt: vetenskapligt skrivande och essäistiskt.

Den existentiella och kulturfilosofiska sidan av von Wrights filosofi är säkert mest känd från essäsamlingar som *Tanke och förkunnelse* (1955), *Humanismen som livshållning* (1978), *Vetenskapen och förnuftet* (1986), *Myten om framsteget* (1993) och *Att förstå sin samtid* (1994).³¹ Men det är, huvudsakligen, i Nya Argus det börjar. Med detta avser jag inte endast att von Wright publicerar sina första kulturfilosofiska essäer i tidskriften, utan att det också finns ett mycket intimt samband mellan Nya Argus-essäerna och flera av de senare verken.

En ordentlig genomgång av von Wrights kulturfilosofiska produktion i Nya Argus skulle kräva en egen essä, minst. Jag väljer därför att begränsa mig till att i huvudsak redogöra för förhållandet mellan Nya Argus-essäerna och de senare essäsamlingarna, samt en kort kommentar om hur vattentäta skotten mellan det strikt akademiska och det kulturfilosofiska skrivandet egentligen är.

1947–48 publicerar von Wright, från och med NA 15/1947, sex essäer som inspirerats av Werner Jaegers tredelade opus *Paideia* (1934–1947). Dessa följs av sex essäer om Dostojevskij, den första i NA 5–6/1949. Två år senare publicerar von Wright, från och med NA 4/1951, ytterligare en serie på sju essäer om historiefilosoferna Oswald Spengler och Arnold J. Toynbee. De här essäerna kommer som sådana att ingå i *Tanke och förkunnelse*, kompletterade med en utförlig sektion om Tolstoj som fyller nästan

16–17/1980.

29. Ett annat filosofiskt inlägg om universitetsstudier är Lars Hertzbergs »Om värdet av humanistiska studier» i NA 9/1985.

30. Se till exempel slutet av essän »Filosofin är mitt liv» i *Myten om framsteget*.

31. Den sistnämnda boken är egentligen en utvidgad version av *Tanke och förkunnelse*.

halva boken. Det kan tilläggas att vad som härstammar från Nya Argus också framgår av essäernas längd: Nya Argus-essäerna är genomgående förhållandevis korta (c. 8 sidor), vittnande om tidskriftens begränsade spaltutrymme.

Essäerna skrivs under en period som kanske kan betecknas som den turbulentaste i von Wrights liv. I januari 1948 lämnar han in sin ansökan om att efterträda Wittgenstein som professor i Cambridge (i Finland tillträder han samtidigt posten som huvudredaktör för Nya Argus). Senare återtar han sin ansökan, men blir ändå erbjuden professuren och accepterar (vilket också innebär att huvudredaktörskapet blir kort, ett drygt halvår). Arbetet på Dostojevskij-essäerna försiggår under den första tiden som professor i Cambridge. Då Spengler och Toynbee-essäerna publiceras har von Wright ändå redan fattat »sitt livs svåraste beslut» och av sagt sig professuren.³²

Utrymmet medger inte en genomgång av de sammanlagt nitton Nya Argus-essäerna som kom att ingå i *Tanke och förkunnelse*. Ett hastigt subjektivt omdöme skall jag dock kosta på mig. Paideia-essäerna leder enligt min mening av en viss oklarhet beträffande vad som härstammar direkt från Jaeger och vad som är resonemang von Wright utvecklar »apropå Jaeger», medan hans stora intresse för Spenglers spekulativa filosofi nog känns lite förvånande. Dostojevskij-essäerna uppfattar jag däremot som det kanske bästa von Wright skrivit i genren, vid sidan av den senare bokens kompletterande Tolstoj-essäer. De här essäerna tillhör också dem där von Wright tydligast befattar sig med den mänskliga existensen. Det är också essäerna om de två ryska författarna Tito Colliander tar upp i sin reflekterande recension av *Tanke och förkunnelse*, under rubriken »Självförhållning och Gudsefterföljelse I och II» i NA 6 och 7/1955. Man fäster sig framförallt vid den ortodoxa Collianders negativa inställning till Tolstoj, vars tänkande klandras för materialism och en etiskt låg nivå »i förhållande till det kristna». Därmed är Colliander givetvis också mycket kritisk till von Wrights bedömning att Tolstoj kanske bättre än de flesta lyckats förklara vad kristendomen egentligen går ut på.³³

von Wrights följande essäsamling *Humanismen som livshållning* utkommer först 1978, då hans intensivaste Nya Argus-verksamhet för länge sedan är över. Kopplingen

32. Uppgifterna härstammar från *Mitt liv som jag minns det*, se särskilt s.109–110, 132–133 och 155–158.

33. En senare formulering av von Wrights förhållande till Tolstoj återfinns i intervjun »Tolstoj och hans sökande» i NA 4/1989, där von Wright faktiskt medger att religionen kanske i grunden förblev Tolstoj främmande.

till tidskriften är ändå fortfarande intim, om också svårare att få syn på. Varken i artikeln »Med Nya Argusögon» eller i förordet till essäsamlingen nämner författaren nämligen att två av bokens längre essäer, »Kunskapens träd» och »Naturen, människan och den vetenskapligt-tekniska revolutionen», även har varit publicerade i Nya Argus, i versioner som dessutom inte väsentligen avviker från bokens. Den första essän är fördelad mellan NA 4 och 5/1957 (och saknar bokens underrubriker), medan den senare förekommer som en serie av fyra mindre essäer i NA 18–21/1962: »Naturen som ideal», »Den detroniserade och den återupprättade naturen», »De två revolutionerna» och »Natura non vincitur nisi parendo». Den sistnämnda är samtidigt von Wright sista bidrag till Nya Argus på nästan 30 år (han återkommer med intervjun »Tolstoj och hans sökande» i NA 4/1989).³⁴

De här essäerna är kanske intressantast som förstadier till den senare så uppmärksammade boken *Vetenskapen och förnuftet* (1986). Mot bakgrunden av den tidigare nämnda Allardt-debatten är det värt att notera att von Wright faktiskt avslutar »Kunskapens träd» med att varna för just »anti-rationalism», samtidigt som ambivalensen i förhållande till rationalismen ändå redan är fullt synlig. Så här skriver han nämligen: »Kampen mot anti-rationalism är mera imperativ i en tid som vår, när den enskildes och staternas liv förgiftas av ideologier [...] Kampen mot den rationalistiska optimismen igen är aktuell under tider när livet hotas av »wie herrlich weit wir es gebracht»-mentalitetens förflackande och försoffande inverkan» (NA 5/1957).

Tematiken i *Vetenskapen och förnuftet* förebådas ändå tydligast i de fyra essäer Nya Argus publicerade 1962. Liksom i boken finns även här en skildring av hur antikens syn på naturen avviker från vår tids, likaså en redogörelse för den moderna teknikens och den moderna vetenskapens utveckling. Även detaljerna uppvisar betydande överensstämmelser, bland annat finns redan här den parallell mellan vetenskapen och magin som senare irriterar Roll-Hansen. Däremot kan man kanske urskilja en förändring i von Wrights syn på *förnuftet* under de 24 år som ligger mellan

34. Det kan tilläggas att materialet som kom att ingå i *Humanismen som livshållning* ändå inte originalproducerades för Nya Argus. »Kunskapens träd» var ursprungligen ett föredrag för Svenska Litteratursällskapets Runebergsfest 1957, medan den senare essä-helheten har sitt ursprung i föredrag von Wright höll vid Tekniska Föreningen i Finland och Humanistiska Vetenskapsamfundet i Lund i början av 60-talet. Essäerna har också tidigare publicerats i SLS:s *Historiska och litteraturhistoriska studier* 35, 1960, respektive Lund-publikationen *Scripta Minora*, 1961–1962.

essäerna och boken.

I essäerna presenteras skillnaden mellan förnuftiga och oförnuftiga målsättningar som en fråga om vad en människa *verkligen önskar*. En person som strävar efter en given position i samhället kan till exempel upptäcka att insatsen som krävdes för detta var orimlig, eller att det inte alls blev som han eller hon tänkt sig då målet väl var uppnått. Att agera förnuftigt handlar alltså i grund och botten om att bedöma de kausala sammanhangen riktigt, varför man också kan säga att förnuftigheten, på sätt och vis, kontrolleras av naturen – vilket också är den mening von Wright vill ge Francis Bacons bevingade uttryck *Natura non vincitur nisi parendo* («För att besegra naturen, måste man lyda den») (NA 21/1962).

I *Vetenskapen och förnuftet* har den här idén fått lämna plats för tanken om en mot den instrumentella rationaliteten kontrasterad *värderationalitet*, som »har att göra med det rätta sättet att leva, med målsättningarna inte med medlen, med det som är bra eller illa för människan» (s.22). Det som framförallt är iögonenfallande är att den tidigare kontrasten mellan kortsiktiga och verkliga önsknings har ersatts med en motsättning mellan önsknings och behov (s.140). Skillnaden kan förefalla härfin, men jag tror att den är viktig.

Jag gissar att förändringen har att göra med att den gamla modellen för målrationalitet på sätt och vis ändå har en instrumentell karaktär, eftersom det ytterst handlar om att kunna bedöma hur de *egentliga* livsmålen bäst kan förverkligas. Att det skett en förskjutning från frågan om hur människans (subjektiva) målsättningar skall realiseras till en behovsrelaterad och mera objektiv fråga om *målsättningarnas* förnuftighet, är kanske precis vad man kan vänta sig som en följd av von Wrights tilltagande pessimism rörande det moderna samhället. Det förefaller alltså som om von Wright med tiden kom att betvivla inte bara människans förmåga att bedöma konsekvenserna av sitt handlande, utan också de värderingar som styr hennes målsättningar; samtidigt som han kom att uppfatta »den rationalistiska optimismen» som den största faran i tiden. Anledningen kan knappast ha varit någonting annat än en ökad medvetenhet om *miljökrisen*.

Diskussionen om praktisk rationalitet i essäerna från 1962 kan också ses som ett exempel på att von Wrights vetenskapliga och essäistiska livsverk ändå inte alltid varit helt åtskilda. Analysen av förnuftiga målsättningar bygger nämligen i huvudsak på samma tanke som von Wright i en mera akademisk form vid samma tid för fram i boken *Varieties of Goodness* (1963) under rubriken »The Good of

Man». På samma sätt kan man också hitta samband mellan boken *Explanation and Understanding* (1971) och de tidiga essäerna.³⁵ Åtminstone diskussionen om motivanalysen som den historiska förklaringens natur i Spengler-cyklens näst sista essä »Kausalitet och öde» förebådar tydligen den uppfattning von Wright försvarar i *Explanation and Understanding*.³⁶

Apropå filosofin

Avslutningsvis skall jag beröra ytterligare en Nya Argus-debatt, som i högsta grad ansluter sig till frågan om den tudelning von Wright upplever i sin egen filosofi. Inte heller i detta fall rör det sig ändå om ett meningsutbyte som kan mäta sig med de två minnesvärda debatterna från Nya Argus tidiga år jag refererat ovan. Här föreligger inte mer än en diskussionsöppning, ett försök till komplettering och ett (utförligt) genmäle, som förblir obesvarat. Möjligen påverkas debattens förutsättningar här, liksom i det tidigare Allardt-fallet, av att det som fungerar som diskussionsöppning inte är en essä som originalproducerats för tidskriften. I det här fallet handlar det om Thomas Wallgrens *lectio præcursoria* 18.5. 1996, som Nya Argus publicerar under rubriken »Filosofi och samtid» (NA 3/1997). För det kompletterande inslaget står Fredrik Lång i essän »Filosofi i förändring» (i samma nummer), medan det är Patrick Sibelius som står för kritiken i »Filosofiska missförstånd» (NA 7/1997). Eftersom Patrick Sibelius i praktiken riktar sig bara till Wallgren, väljer jag att koncentrera mig på det jag uppfattar som meningsskillnaden mellan dem.

Enligt Wallgren rör sig den västerländska filosofin från början med två ideal, det platonska och det sokratiska, mellan vilka det finns en stark spänning. Medan det platonska idealet tänker sig filosofin som en strävan mot »en högre, yttersta eller mest allmängiltig kunskap», vill det sokratiska idealet binda filosofin till sin tid genom att utsätta filosofin för precis »de frågor som människor på en viss plats och tid uppfattar som angelägna». Grovt handlar det om en skillnad mellan en filosofi som vill frigöra sig från sin

35. Då von Wright i inledningen till volymen *The Philosophy of Georg Henrik von Wright* (Open Court, 1989) kommer in på möjligheten att föra de två världarna närmare varandra är det just *Varieties of Goodness* (Routledge, 1963) och *Explanation and Understanding* (Routledge, 1971) han nämner, se s.18. I artikeln »Med Nya Argusögon» nämner han däremot av någon anledning bara den senare (NA 7/2001).

36. Se särskilt avsnittet om »kvasikausala förklaringar» i *Explanation and Understanding*, s.142.

tid för att söka det evigt giltiga och en filosofi som tvärtom är stadigt förankrad just i sina historiska omständigheter. Filosofins historia kan, enligt Wallgren, läsas som en serie misslyckade försök att förena filosofins två ideal. Hans egen utväg bygger på ett ifrågasättande av möjligheten till en rent kontemplativ platonisk filosofi. En filosofisk begreppsbeskrivning besitter »en ofrånkomlig transformativ, moralisk och social dimension genom det sätt på vilket filosofin griper in i de begreppsliga villkor som formar vår samtid». Med detta vill han ändå inte säga att den förändring av våra liv som filosofin kan innebära automatiskt är av ett positivt slag, tvärtom handlar det alltid om ett »riskfyllt engagemang».

Sibelius menar åter att Wallgren (och Lång) helt förbiser »det väsentligaste av vad filosofi är och alltid har varit». I stället vill Sibelius föra oss tillbaka till en vetenskaplig uppfattning om filosofin, som bedrivs »med den enda avsikten att komma underfund med hur saker och ting faktiskt förhåller sig». I den mån filosofin har lyckats ge ett genuint bidrag till samtidskritiken handlar det alltid om en »biprodukt av undersökningar i god vetenskaplig anda». Enligt Sibelius måste man även i filosofiska frågor dra en skarp skiljelinje mellan att förstå och att förändra världen.

Det kan vara klarläggande att också försöka ruta in kontrahenterna i förhållande till von Wrights dilemma. Där von Wright brottas med sina två filosofiska världar ser Wallgren bara en,³⁷ den avgörande skillnaden är att Wallgren vill ge upp tanken om en teoretisk begreppslig undersökning som kunde försiggå i avskildhet från livs- och samhällsproblem. Sibelius förfaller också att räkna med endast en egentlig form av filosofi, men ser denna uttryckligen som en sanningssökande verksamhet i traditionell akademisk mening. Eftersom även von Wright var osäker beträffande huruvida den »fria intellektuella verksamhet» han bedrev i form av essäer egentligen kunde kallas för filosofi,³⁸ förefaller Si-

belius position att ligga rätt nära von Wrights (det hör till saken att Sibelius själv ändå inte alls är främmande för att verka i »den andra världen», vilket visas bland annat av hans många egna essäistiska bidrag till just Nya Argus).

Jag skall unna mig själv ett sista ord i debatten. För klarläggandet av filosofins natur framstår särskilt frågorna om hur filosofiska problem uppkommer och under vilka omständigheter de upplevs som angelägna som viktiga. Sibelius föreslår, såvitt jag kan se, två sätt på vilka vi kan ställas inför filosofiska problem. Antingen handlar det om en hop »fortfarande olösta» frågor som envist hänger kvar genom filosofins historia och möter oss senast på en filosofisk institution, eller så handlar det om problem som uppstår genom att en vetenskap råkar i kris (vilket förstås är en mycket »kuhnsk» tankegång). I ingetdera fallet tycker jag att jag riktigt kan hitta en grund för den förväntning på en personlig relevans som så lätt förknippas med filosofin, och knappast helt kan avfärdas som ett missförstånd. Wallgrens tanke om *den transformativa filosofin* förefaller i detta hänseende mera klarläggande, men inte heller här förefaller det riktigt klart vilka situationerna som pockar på ett filosofiskt ingripande egentligen är, för att inte tala om omständigheterna där vi upplever ingripandet som framgångsrikt.

Frågan om vilken betydelse man tillmäter filosofiska bidrag till en kulturtidskrift som Nya Argus hänger förstås också ytterst i hop med hur man ser på filosofin. Om man betraktar filosofin som en sträng akademisk verksamhet, antar den filosofiska essän, grovt taget, arten av en populariserande framställning av forskningsresultat eller ett allmänintellektuellt bidrag till samhällsdiskussionen (som lika gärna kunde ha skrivits av vetenskapsmän från andra områden). von Wrights många artiklar om logikens roll inom filosofin är de bästa exemplen på den förra typen av filosofiska essäer i Nya Argus, medan till exempel Stenius avståndstagande från Salama-processen och von Wrights bidrag till diskussionen om universitetet under det sena 40-talet är av det senare slaget. Följer man däremot upp föreställningen om den kringblickande Argus som en sinnebild för filosofen, kommer essän att framstå som en naturlig uttrycksform för filosofisk verksamhet. Då kommer också von Wrights andra värld att framstå, minst, som ett viktigt filosofiskt komplement till hans akademiska verksamhet, medan skribenter som Rolf Lagerborg och Hans Ruin – för vilka distinktionen mellan akademisk artikel och essäistik aldrig på allvar existerar – inte längre känns lika främmande som representanter för finländsk 1900-talsfilosofi. Samtidigt ter sig fältet givetvis också öppnare för genuint filosofiska bi-

37. I Wallgrens minnesanteckning över von Wright, som bland annat publicerats i NA 6/2003, finns en utförlig beskrivning av hur Wallgren uppfattar von Wrights dilemma.

38. »Är en sådan strävan att förstå sin egen tid filosofi? I någon betydelse av detta mångtydiga ord är den väl det» skriver von Wright lite tveksamt om sin tidsdiagnostiska verksamhet i *Myten om framsteget* (s.165). För att bilden av von Wrights dilemma skall bli komplett bör det dock tilläggas att han också kunde förefalla osäker beträffande huruvida ens hans akademiska verksamhet egentligen borde betecknas som filosofi. Då han i det aktuella avsnittet jämför den fria intellektuella verksamheten med sitt »filosofiska liv», sker det således inte utan att han känner sig manad att inskjuta ett »eller kanske riktigare *vetenskapliga liv*» (s.164, min kursiv).

drag av även andra än yrkesfilosofer. Ja, man kanske till och med kan hävda att essän som sådan i grunden är just filosofisk, som Mikael Enckell kanske gör då han, i polemik mot vetenskapligt skrivande, menar att det egentligen är essän som sysslar med verklig grundforskning, »nära grundvillko-

ren för vårt föreställningsliv och vår existens».³⁹ ¶

39. Citatet är hämtat ur Merete Mazzarellas bok *Samtal* (Söderströms, 1990), s.130, där ingen ursprungskälla anges. (Termen »filosofi» används inte i det här sammanhanget.)

NYA ARGUS

Nr 20—21

HELSINGFORS DEN 16 DECEMBER

1961

»December». Radering av Antonio Tempesta (1555—1630). Ur sviten »De tolv månaderna».

<i>Marius af Schultén</i>	Det levande muséet
<i>Simon Parmet</i>	Konstförståelsen
<i>Hans Ruin</i>	Informell konst II
<i>Tito Colliander</i>	En resa till glädjen
<i>Eeva-Liisa Manner</i>	Duo
<i>Lars Huldén</i>	Fritt efter Gogol
<i>Christer Kihlman</i>	Bortom sorg och vrede
<i>Carl Wargh</i>	Konsten och konjunkturerna
<i>P. O. Barck</i>	Herbert Tingstens memoarer
<i>Hans Hirn</i>	Kungliga memoarer
<i>Lars Hamberg</i>	Människor utan känslor
	Teater: Nässlorna — Sex roller
	I bokmarginalen

Lösnummer 150 mk, i Sverige 3 kr.